

ЧЕРНОФИРНИСОВА КЕРАМИКА ОТ БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ. ОБЩИ НАБЛЮДЕНИЯ

Анелия Божкова

Стандартизирани модели и утвърдени и константни технологични признаци характеризират производството в Източносредиземноморския свят през класическата и елинистическата епоха на керамични съдове, покрити изцяло с черен фирнис. Примерите на подобни съдове от българското Черноморие, обединени по географски и формален признак, формират единна група, чиято роля в културните процеси я определя като важен обект на научно изследване. Топографията на съвременните селищни единици в зоната на българското крайбрежие на Понта, обаче, налага известна едностранчивост на изследването, което по обективни причини акцентира преимуществено върху проблемите на керамиката от гробни комплекси. Възможностите за анализ на репертоара и избора на форми, наложени от нуждите на ежедневиия бит, са ограничени в максимална степен.

По-значими керамични находки произлизат от следните обекти:

АПОЛОНИЯ: некрополите в м. Калфата и м. Морската градина¹; групата от морското дъно при пристанището, открита през 1927 г., която локализира мястото на голям аполонийски некропол, просъществувал от архаична-

та до късноелинистическата епоха²;

ОДЕСОС: находки от плоски и могилни некрополи в околностите на колонията, както и материали от културните пластове на античния град от фондовете на Варненския музей и на Археологическия музей в София; МЕСАМБРИЯ: находки от некропола на колонията и от културни пластове на полуострова. Помалобройни находки на чернофирнисови съдове са известни още от ДИОНИСОПОЛ (дн. Балчик), БИЗОНЕ (дн. Каварна), античното селище при БУРГАС (м. Сладките кладенци) и други обекти с различен характер от близкия хинтерланд на колонията.

Най-ранните чернофирнисови съдове имат категоричен атически произход и се свързват с импорти в Аполония, Месамбрия и Одесос. Касае се до ограничен брой примери на чаши от два типа — киликси с високо столце от първата и началото на втората четвърт на V в. пр. н. е.³ (тип *Vicup* и *Acrocup* на В. Sparkes и L. Talcott⁴, Табл. I/1), както и киликси с плитко разлато двуделно тяло от втората и третата четвърт на века⁵ (тип *Stemless*⁶, Табл. I/2). С времето на ранния V в. пр. н. е. трябва да се обвърже и датировката на камбановиден кратер от яма в Одесос⁷, чиято ферма е твър-

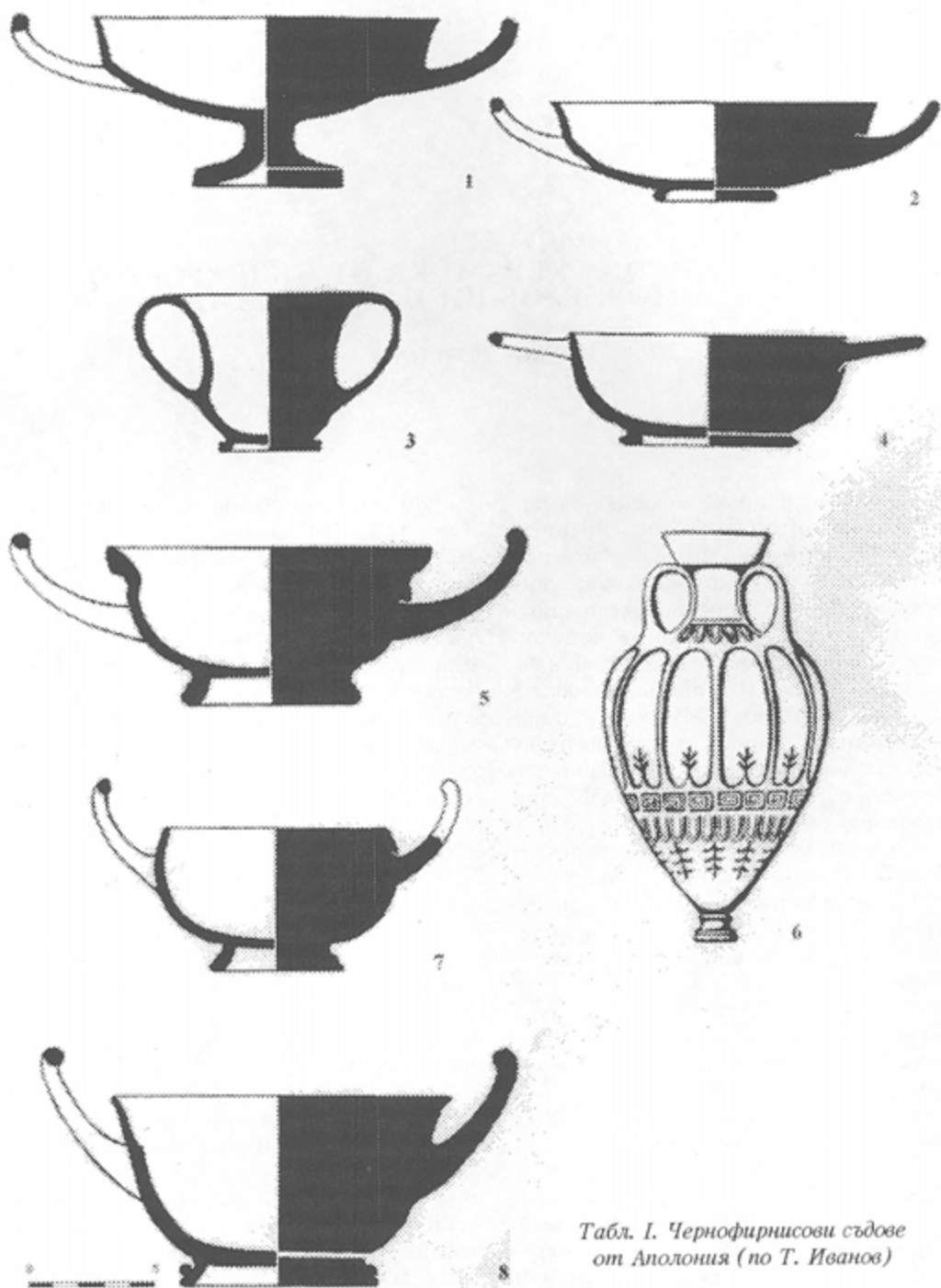

Табл. I. Чернофирнисови съдове от Аполония (по Т. Иванов)

де необичайна и рядка за репертоара на Западнопонтийските комплекси.

По-широка представителност на масовата атическа керамична продукция е характерна за времето след средата на V в. пр. н. е., като находките от втората половина на века и ранния IV в. пр. н. е. притежават сравнително по-голямо разнообразие на представените форми. Сред тях са ойнохоевата с къса шия и хоризонтални рамене от средата на V в. пр. н. е.³, арибаловидни лекити със скъсени пропорции от втората половина на V в. пр. н. е. (Аполония⁹) и от последната четвърт на века (Одесос¹⁰), олпета от същото време¹¹. От комплекси в Аполония, Одесос и Месамбрия са познати няколко типа чаши за пиене – кантароси с форма на гобеле от 450–425 г. пр. н. е.¹² (тип *Sessile with low handles*¹³, Табл. I/3), чаши тип "Фидий" в няколко разновидности от втората половина на V в. пр. н. е.¹⁴, чаши тип "Болсал" с датировка, продължаваща и в IV в. пр. н. е.¹⁵ (Табл. I/4), кантаросовидни киликси с удебелен ръб от последната четвърт на V в. пр. н. е. и първите десетилетия на IV в. пр. н. е.¹⁶ (*cup-skyphos, thin heavy wall*¹⁷, Табл. I/5), и скифоси със същата хронология¹⁸. Към втората половина на V в. пр. н. е. и прехода към следващото столетие се отнасят и някои други форми с различно предназначение като амфориските с канелирано тяло и щампован орнамент¹⁹ (Табл. I/6), лекаветата с похлунаци²⁰, гутуси²¹, панички²², солнички²³ и др.

През първата половина на IV в. пр. н. е. в Западнопонтийските колонии навлизат като импорти нови атически форми. Най-популярните чаши сега са скифосите²⁴ (Табл. II/1) и кантаросовидните киликси²⁵ в няколко разновидности²⁶ (Табл. I/6–7), които с малки изключения остават в употреба до края на третата четвърт на века. Гробните сервиси съдържат още ойнохоевата²⁷ и олпета с тясно тяло и висока дръжка²⁸. От втората четвърт и средата на IV в. пр. н. е. датират и най-ранните "класически кантароси" с двуделно тяло, заоблена, понякога канелирана долна част,

хоризантални израстъци при дръжките и удебелен ръб на устието, чиято форма претърпява съществено равниие през ранната и напредналата елинистическа епоха. Примерите са от некропола на Аполония²⁹.

Като цяло, чернофирнисовата керамика от класическата епоха има атически произход, стандартизирани форми и размери и се отличава с характерния за епохата доброкачествен плътен фирнис. Независимо от привидното разнообразие, групата от българското Черноморие съдържа ограничени във функционално отношение категории керамични форми и далеч не покрива репертоара на атическите ергастерии от това време. Въз основа на известните находки не е възможно да се утвърди предположението за съществуването на местно производство на фирнисови съдове поне до третата четвърт на IV в. пр. н. е.

През ранната елинистическа епоха настъпва съществена промяна във функциите на съдовете, покрити с черен, а вече и с кафяво-червен фирнис. С постепенното отмиране на червенофигурната техника те добиват ново значение като единствени представителни и луксозни съдове от глина в ежедневието и в гробния ритуал. В това време се обновява съществено и репертоарът на формите и се въвежда трайно новата украса в т. нар. стил "западен склон на Акропола". В края на III в. пр. н. е. се появяват и чашите с рельефни мотиви, работени на калъп, които заедно с украсата "западен склон" се превръщат в символ на елинистическата керамична култура. Икономическите промени в епохата на елинизма импулсират повсеместното развитие на локалните занаяти и особено на тези, свързани с керамичното производство. Появата на местни групи и модели довежда до значителни отклонения от създадените в определен център стандарти и до мултиплициране на вариантите и подтипозите на основните категории. Налице е съществено разнообразие на форми и орнаменти, трудно поддаващи се понякога на прецизна ти-

Табл. II. Фирнисова керамика
от Аполония

пология и класификация.

Илюстрация на тази тенденция се наблюдава при много от съдовете, открити по българското Черноморие, и особено при кантаросите от някои по-специфични групи. Техните формални белези не съвпадат с тези на прототипите, създадени в големите центрове като Атика, Пергам, Коринт и др., и притежават собствени морфологични и стилови параметри. Едновременно с това, съдовете с подобна специфика намират близки или дори абсолютни паралели сред находките от други Понтийски градове и райони и дават достатъчно аргументирано основание да се въведе термина "Понтийска елинистическа керамика" или "Понтийска група" на елинистическата керамика³⁰. Примерите са многоя бройни и сред тях са кантаросите с много издължени пропорции на тялото

от Аполония (Табл. II/2-3) и Манастир тепе при Бургас³¹, чийто елегантен силует се съчетава с известна огубеност на изработката, лошокачествено фирнисово покритие и небрежност при завършване на детайлите. Кантароси от този тип са известни и от други места в Западното и Северното Черноморие и илюстрират една локална, "понтийска" тенденция в развитието на основната форма през втората половина на III и през II в. пр. н. е., чужда на репертоара в атическите или малоазийските ателиета. Характерни за керамичното производство в Черноморския ареал през елинистическата епоха са още кантаросите със сферично и дълбоко тяло и израстък върху дръжките във форма на маска или друг орнаментален мотив от края на IV и началото на III в. пр. н. е.³² (Табл. II/4), както и късноелинистическите кантароси с ниско и широко тяло и специфично оформяне на дръжките.

Посочените примери не изчерпват списъка на "понтийските" керамични форми, чиято идентификация в научната литература все още не е категорично заявена, но идват да посочат обективното съществуване на подобно явление, което без съмнение има приносна роля в развитието на елинистическата керамика. Черноморските производствени ателиета възпроизвеждат, често с променена и силно видоизменена стилистика, морфологичните параметри на съдове, узаконени като модели в големите производствени центрове. През цялата елинистическа епоха, макар и в диспропорционални обеми, в Черноморските центрове продължават да постъпват като импорти керамичните изделия на атическите ателиета. За българския Черноморски бряг те са много повече през ранноелинистическата епоха и видимо намаляват след средата на III в. пр. н. е. В края на IV и първата половина на III в. пр. н. е. се отнасят болшинството от атическите кантароси от "класически тип" от Аполония (Табл. II/5) и Одесос³⁴, панички и солнички³⁵, аскосите тип гутус³⁶ (Табл. III/2), рибните блюда³⁷ някои други форми, по-добре представени пре-

димно в некрополите на Аполония. С по-късна дата, но и с по-богата и по-разнообразна украса "западен склон" са някои редки атически импорти като едно миниатюрно съдче от Одесос с вероятна дата в рамките на III в. пр. н. е.³⁸. През елинистическата епоха черноморската търговия е тясно обвързана с новите могъщи производствени центрове в източните предели на Средиземноморския басейн и тази тенденция се проявява и в характера на керамичния внос.

На особена популярност в понтийските области се радват керамичните изделия на пергамските майстори, и особено тези, които са изпълнени в украса стил "западен склон". Сред съдовете с пергамски произход са кантаросите с крушовидно тяло и пръстеновидни дръжки с макари³⁹ от Одесос⁴⁰, Месамбрия⁴¹, Равда⁴² и Дионисопол⁴³, сродните им биконични кантароси с примери от Аполония⁴⁴ (Табл. III/1), специфичните пергамски амфори, известни от Одесос⁴⁵, кратерите с рисувани устия, познати чрез фрагменти от Одесос⁴⁶, и дълбоките сферични купи, откривани често в Месамбрия⁴⁷. Някои от кантаросите се датират, според хронологията на гробните комплекси, още в III в. пр. н. е.⁴⁸, но болшинството от споменатите керамични изделия могат да се отнесат към II в. пр. н. е. Всички те притежават една стандартна и типична за съответната категория украса "западен склон", по-често семпла, отколкото разточителна. По-богата е тази украса само при сферичните купи от Месамбрия, при които цялата вътрешна повърхност е покрита с дву- или трицветни растителни мотиви и фигури на делфини.

Източногръцки (или малоазийски) произход имат и болшинството от чашите с релефни мотиви, работени на калъп, известни от българското Черноморие. Най-голям дял сред тях имат тези, които носят белезите на т. нар. "делоска" група, чиито ателиета напоследък все по-убедително се обвързват с континенталните градове и особено с Ефес⁴⁹. Примерите са от Одесос,

Табл. III. Фирнисови съдове от Аполония (1,3), аскос от Каблешково, Бургаско (2)

Месамбрия и Аполония⁵⁰ и обединяват предимно чаши с растителни мотиви, чиято стилистика е характерна за ателиетата на "Монограмиста", Менемах и др.⁵¹ Макари и по-рядко, се срещат и чаши с "S"-овиден силует и издаден силно навън устен ръб, известни още като "пергамски" или "антиохийски" чаши (Табл. III/3). По принцип, чашите с релефна украса от българското Черноморие се считат за импорти, но специфичният сив цвят на глината при някои от тях, твърде различен между впрочем от сивия цвят на малоазийските чаши, предполага и местното им производство по внесени отвън калъпи.

Като сбор от предмети с единен водещ показател, чернофирнисовата керамика от българското Черноморие има относително слаби количествени измерения. Посредством нейните специфични функции обаче, тази керамика представлява важен археологически показател за културните процеси в Западнопонтийския ареал през класическата и елинистичес-

ката епохи. Нейният анализ би могъл да породи не само коментар от по-общ характер относно спецификите в търговията и местното керамично производство,

но би позволил при определени условия и съществени наблюдения върху ежедневиия живот и особено върху погребалните обреди и практики.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Публикациите на конкретните обекти се цитират нееднократно в хода на изложението.
- ² За тях вж. последно *C. Panayotova*. Once again about the archaeological material from the harbour of Sozopol. - *Thracia Pontica* 5, 1994, 125-130..
- ³ *Иванов, Т.* Гръцка керамика от град Сталин в Софийския музей. - *ИВАД* 9, 1953, 41-51; същият. Антична керамика от некропола на Аполония. - *Аполония*, София, 1963, 179, табл. 100, №№ 398, 399; *Ив. Гълъбов*. Предримска керамика от Аполония. - *ИНМБ* 1, 1965, обр. 28; *L. Ognenova*. Les fouilles de Mesemvria. - *BCH* 84, 1960, Fig. 5.
- ⁴ *Sparkes, B., L. Talcott*. Black and Plain Pottery. - *The Athenian Agora* 12, 1970, 93-94, Pl. 20
- ⁵ *Иванов, Т.* Антична керамика ..., 179, табл. 100, №№ 400, 405-407; *Г. Тончева*. Архаични материали от Одесос. - *ИАИ* 30, 1967, 168, обр. 16 б; *Ив. Гълъбов*. Цит. съч., обр. 23.
- ⁶ *Sparkes, B., L. Talcott*. *Op. cit.*, 98 sqq
- ⁷ *Тончева, Г.* Цит. съч., обр. 16 а.
- ⁸ *Иванов, Т.* Цит. съч., 155, табл. 83, № 290...
- ⁹ Пак там, 126 сл., табл. 55, 56, №№ 168-180
- ¹⁰ *Иванов, Т.* Гръцка керамика ..., фиг. 81
- ¹¹ *Иванов, Т.* Цит. съч., 48, фиг. 79; *Същият*. Антична керамика ..., 171-172, № 371; *Ив. Гълъбов*. Цит. съч., фиг. 30-40.
- ¹² *Иванов, Т.* Цит. съч., 192, табл. 103, № 455; *Ив. Гълъбов*. Цит. съч., фиг. 29.
- ¹³ *B. Sparkes, L. Talcott*. *Op. cit.*, 115-116.
- ¹⁴ *Иванов, Т.* Гръцка керамика ..., фиг. 78; *Същият*. Антична керамика..., №№ 284-289; *Ив. Гълъбов*. Цит. съч., фиг. 29.
- ¹⁵ *Тончева, Г.* Старогръцката керамика в музея на гр. Сталин. - *ИВАД* 9, 1953, фиг. 57; *Т. Иванов*. Цит. съч., № 408 сл.; *Същият*. Керамиката от некропола на Аполония. - *Аполония на Черно море* (РП 2), 1948, обр. 38/1; *Ив. Гълъбов*. Цит. съч., обр. 27.
- ¹⁶ *Иванов, Т.* Цит. съч., обр. 38/2; *Г. Тончева*. Цит. съч., фиг. 56; *Т. Иванов*. Антична керамика ..., №№ 424-427; *Ив. Гълъбов*. Цит. съч., обр. 21 а; *L. Ognenova*. *Op. cit.*, Fig. 6.
- ¹⁷ *B. Sparkes, L. Talcott*. *Op. cit.*, 111 sqq.
- ¹⁸ *Гълъбов, Ив.* Цит. съч., обр. 15-17.
- ¹⁹ *Иванов, Т.* Цит. съч., № 224; *Г. Тончева*. Нови находки от старогръцкия некропол на Одесос. - *ИАИ* 27, 1964, обр. 12.
- ²⁰ *Иванов, Т.* Гръцка керамика ..., фиг. 77.
- ²¹ *Иванов, Т.* Антична керамика ..., № 505 сл.
- ²² Пак там, № 546 сл.
- ²³ Пак там, № 588 сл.
- ²⁴ *Иванов, Т.* Керамиката ..., обр. 43; *Същият*. Антична керамика ..., №№ 489-503; *Г.*

- Тончева. Старогръцката керамика ..., фиг. 68; *Ив. Гълъбов*. Цит. съч., обр. 16, 18.
- ²⁵ *Иванов, Т.* Керамиката ..., обр. 38/з, 40; *Същият*. Антична керамика ..., №№ 422-423, 428-447; *Ив. Гълъбов*. Цит. съч., обр. 19-21, 25 б, 26.
- ²⁶ За тях вж. *V. Sparkes, L. Talcott*. *Op. cit.*, 110-111, 118 sqq
- ²⁷ Ср. напр. *Т. Иванов*. Антична керамика ..., №№ 291, 292, 297.
- ²⁸ *Иванов, Т.* Гръцка керамика ..., фиг. 79 в; *Ив. Гълъбов*. Цит. съч., обр. 40 в-г.
- ²⁹ *Иванов, Т.* Керамиката ..., обр. 42; *Същият*. Антична керамика ..., №№ 456-470; *Ив. Гълъбов*. Цит. съч., обр. 31.
- ³⁰ По този проблем вж. *A. Vozkova*. A Pontic Pottery Group of the Hellenistic Age. A survey based on Examples from the Bulgarian Black Sea Coast - *Archaeologia Bulgarica* (под печат).
- ³¹ *Гълъбов, Ив.* Цит. съч., обр. 32 б, 33 а; *P. Kiachkina*. Les contacts commerciaux des thraces de la region de Bourgas avec le monde Egeen. - *Thracia Pontica* 5, 1994, 175-190.
- ³² *Иванов, Т.* Антична керамика ..., № 472; Ср. *М. Парович-Пешикан*. Некрополъ Ольвии еллинистического времени, Киев, 1974, фиг. 75/7, 78/3.
- ³³ За тях вж. *A. Vozkova*. *Op. cit.* (тип 3).
- ³⁴ *Тончева, Г.* Гробни находки от Одесос. - *ИВАД* 12, 1961, 29, табл. I/1, III/14; *Т. Иванов*. Цит. съч., №№ 475-481.
- ³⁵ *Иванов, Т.* Цит. съч., табл. 115-117.
- ³⁶ *Иванов, Т.* Цит. съч., №№ 525-526.
- ³⁷ *Иванов, Т.* Цит. съч., №№ 620-625; *Г. Тончева*. Разкопките на петте могили край с. Галата. - *ИВАД* 8, 1951, обр. 111.
- ³⁸ *Тончева, Г.* Старогръцката керамика ..., 36, № 14
- ³⁹ *Behr, D.* Neue Ergebnisse zur pergamenischen Westabhangkeramik. - *Istanbuler Mitteilungen* 38, 1988, 113-123
- ⁴⁰ *Тончева, Г.* Гробни находки ..., 30, обр. 6.
- ⁴¹ *Ogneпова, L.* *Op. cit.*, Fig. 8.
- ⁴² Непубликуван екземпляр от музея в Бургас.
- ⁴³ *Овчаров, Н.* Еллинистическа керамика от Дионисопол - Балчик. - *Векове*, 1989, 2, 68, обр. 5/а.
- ⁴⁴ *Иванов, Т.* Цит. съч., № 471.
- ⁴⁵ *Тончева, Г.* Разкопки на петте могили ..., 62, фиг. 15.
- ⁴⁶ *Тончева, Г.* Старогръцката керамика ..., 37, фиг. 62.
- ⁴⁷ *Ogneпова, L.* *Op. cit.*, Fig. 9.
- ⁴⁸ *Иванов, Т.* Тракийски могилни погребения в Одесос и околността му през ранноеллинистическата епоха. - *ИВАД* 10, 1956, 95, № 5.
- ⁴⁹ *Kossatz, A.-U.* *Funde aus Milet*. В. V, 1. *Die megarischen Becher*. Berlin - New York, 1990, 104
- ⁵⁰ *Тончева, Г.* Старогръцката керамика ..., Фиг. 65-66; *J. Cimbuleva*. Trouvailles de la necropole de Nessebre. - In: *Nessebre II*, Sofia, 1969, Fig. 128-129, 133-134; *Т. Иванов*. Антична керамика ..., № 665.
- ⁵¹ Срв. напр. *Laumonier, A.* La céramique hellénistique à reliefs. Ateliers "ioniens" - Explorations archéologique de Delos, XXXI, Paris, 1977, 132.
- ⁵² Вж. например от Аполния: *Т. Иванов, Т.*, Цит. съч. N 92.

CERAMIQUE AU VERNIS NOIR DES BORD DE LA MER NOIRE. OBSERVATIONS GÉNÉRALES

Anelia Bojkova
(Résumé)

En se basant sur les trouvailles publiées on a essayé de faire une analyse général de l'origine, des formes et de la chronologie des récipients au vernis noir des colonies antiques sur la côte bulgare de la mer Noire. On a déterminé deux périodes chronologiques: du début du Ve s. jusqu'au troisième quart de IVe s. av. J.-C. (période d'une importation d'Attique) et du troisième quart de IVe s. av. J.-C. jusqu'au IIe s. av. J.-C. (période d'une production locale active). La première période se caractérise par l'importation des récipients d'Attique surtout des vases à boire et d'autres en forme fermé pareils à oenochoé, olpé, lécythe, amphorique et d'autres et de la deuxième - par l'importation de Pergame et par la production des récipients locaux dont les traits morphologiques suivent les modèles des ateliers du Pont. On a marqué le nombre limité des récipients en style "West slope", aussi comme leur ornementation très simple.